

8. Питерсе Я. Н. Глобализация и культура: три парадигмы : [хрестоматия] / Я. Н. Питерсе // Этнос и политика ; авт.-сост. А. А. Праззаускас. – М. : УРАО, 2000. – 487 с.

9. Соколов В. Контуры будущего мира: нации, регионы, транснациональные общности / В. Соколов // Международная экономика и международные отношения. – 2001. – № 3. – С. 14–21.

10. Четвернин В. А. Демократическое конституционное государство: Введение в теорию / В. А. Четвернин. – М., 1993. – 458 с.

11. Чиркин В. Е. Общечеловеческие ценности, философия права и позитивное право / В. Е. Чиркин // Право и политика. – 2005. – № 8. – Режим доступа : http://www.law-and-politics.com/paper.shtml?a=8_2000&o=0

12. Шишков Ю. Внешнеэкономические связи в XX в. – от упадка к глобализации / Ю. Шишков // Международная экономика и международные отношения. – 2007. – № 8. – С. 20–27.

Надійшла до редколегії 23.11.2011 р.

УДК 316.42:304

М. В. КРАВЧЕНКО

НАСЛІДКИ ГЛОБАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Проаналізовано наслідки глобальної міграції для вітчизняної системи соціального захисту. Запропоновано шляхи подолання негативних наслідків глобальної міграції для системи соціального захисту населення України.

Ключові слова: система соціального захисту населення; глобальна міграція.

The analysis of consequences of global migration for domestic system of social protection is carried out. Overcoming ways consequences of global migration for system of social protection of the population of Ukraine are offered.

Key words: system of social protection of the population; Global migration.

Глобальна міграція стала звичним явищем для більшості країн світу. Щороку мігрує 28 – 33 млн осіб, тобто кількість мігрантів перевищує третину приросту світового населення [5]. Привабливими країнами для мігрантів є США, Іспанія, Італія, Канада та Росія. Найбільший потік мігрантів спостерігається з Мексики, Китаю, Індії, Пакистану. Україна входить до тридцятки країн, переважно бідних, громадяни яких стають мігрантами.

Проблема міграції виступає одним із важливіших факторів як позитивних, так і негативних глобальних процесів. З одного боку, триває зближення і

порозуміння різних культурних світів, систем традицій, форм життєдіяльності різних народів, з іншого – людина-мігрант відривається від своєї землі, від свого роду і народу, що є першим кроком до асиміляційної корозії, яка неминуче покриває відчужену від органічного середовища життєдіяльності людину [3].

Глобальна міграція як головний виклик суспільного розвитку сьогодні набуває особливо стійких тенденцій, які регламентують державну політику більшості країн світу [2]. В умовах обмеженості ресурсів на соціальні цілі, детермінованих структурною перебудовою національної економіки та світовою фінансово-економічною кризою, не менш важливим видається розгляд наслідків глобальної міграції для вітчизняної системи соціального захисту.

Вплив глобальної міграції на національну безпеку, економіку та інші сфери життя громадян України розглядається в дослідженнях таких вітчизняних учених: Р. Войтович, І. Ключковська, Е. Лібанова, О. Малиновська, Ю. Пахомов, С. Пирожков, О. Позняк, І. Прибиткова, Л. Ткаченко, М. Шульга. Водночас, наслідки глобальної міграції для системи соціального захисту населення України залишаються поза увагою вітчизняних дослідників.

Мета статті – розгляд наслідків глобальної міграції для вітчизняної системи соціального захисту та вироблення пропозицій з їх подолання.

Для системи соціального захисту наслідки глобальної міграції населення полягають у двох напрямках – “наші” та зовнішні мігранти.

Зовнішніх мігрантів, які тимчасово чи постійно проживають на території України, можна розділити на три групи: мігранти, які працюють (легально чи нелегально); мігранти, які не працюють (пенсіонери) та мігранти-біженці.

В Україні мігранти, які легально працюють, не мають значного позитивного впливу на національну систему соціального захисту, оскільки їх частка неспіврозмірно мала і не перекриває втрат зовнішніх трудових мігрантів, які працюють за межами України. Мігранти, які працюють нелегально, для системи соціального захисту нічого не дають, тому що працюють без укладання трудової угоди, відповідно, не несуть соціальних зобов’язань.

У загальнодержавному масштабі міграція осіб переважно з країн третього світу істотно загрожує зміні етнічної структури населення. Громадяни інших країн, які мають більш сильні репродуктивні установки та підвищену репродуктивну активність (наприклад, мігранти з країн Закавказзя і Центральної Азії, держав Сходу, Африки), можуть суттєво вплинути на інтенсивність народжуваності в регіонах їхнього тимчасового проживання. Відповідно, небезпека полягатиме в порушенні єдності та внутрішньої рівноваги українського суспільства, в труднощах взаємоадаптації корінного і приїжджого населення, в зміні культурного, релігійного та ментального середовища України. Потенційними іммігрантами також є студенти, які навчаються в Україні з країн третього світу, та громадяни, які вимушено оселяються в іншій країні через стихійні лиха, техногенні катастрофи, широкомасштабні воєнні дії та інші катаклізми.

Мігранти-пенсіонери є реципієнтами у вітчизняній системі соціального захисту. Уже на стартовому етапі української державності питома вага пенсіонерів була більшою, ніж в інших республіках колишнього СРСР. Такий стан обумовлено тим, що на роботу до регіонів Сибіру, Далекого Сходу, Крайньої Півночі виїжджали молоді люди, а поверталися в благодатні природно-кліматичні умови нашої держави переважно пенсіонери, що істотно посилило процес демографічного старіння і збільшило кількість пенсіонерів на території України. Навантаження мігрантів-пенсіонерів на систему соціального захисту є додатковим і не враховує умови паритетності, характерні для міждержавних угод щодо пенсійного забезпечення більшості країн, оскільки всі витрати, пов'язані зі здійсненням пенсійного забезпечення для громадян СНД, які нині проживають на території України, несе Українська держава [8].

Мігранти-біженці негативно впливають на вітчизняну систему соціального захисту. У 2010 р. набула чинності угода між Україною та Євросоюзом про реадмісію, яка передбачає не лише опікуватися іноземцями, хто незаконно транзитом опинився на території України, а й приймати з Європи тих, хто там не легалізувався. Після отримання одноразової допомоги на спорудження пунктів для нелегалів (одночасно майже для 400 осіб) за кошти Євросоюзу Україна взяла на себе постійний тягар бюджетних витрат на утримання людей, які не є її громадянами і жодного дня не працювали на її економіку. На утримання одного мігранта виділяється майже 8 тис. грн на рік. У 2010 р. в пунктах утримувалося 654 нелегалів переважно з Афганістану, Сомалі, В'єтнаму, Пакистану і Китаю [1]. Оскільки держава взяла зобов'язання по утриманню мігрантів-біженців, що є додатковим тягарем для платників податків, відповідно знижується рівень соціального захисту і соціальної безпеки для українських громадян.

Глобалізація світу прискорила міграційні процеси і всередині України. З України емігрують або тимчасово їдуть працювати за кордон наші співвітчизники.

Низькі оплата праці та соціальний захист, кризовий екологічний стан, недостатній рівень самореалізації – ці та інші причини детермінували значну зовнішню трудову міграцію. За різними оцінками від 2 до 7 млн українців здійснюють трудову діяльність за межами країни, що складає близько третини працездатного населення. При цьому виїжджають на роботу чи навчання головним чином люди молодого, репродуктивного віку, а повертаються – значно старшого, часто пенсійного.

Для системи соціального захисту зменшення працездатної частини населення за рахунок зовнішніх трудових мігрантів означає недоотримання податкових надходжень до Державного бюджету та внесків на соціальне страхування, в тому числі й до Пенсійного фонду.

В умовах кризи солідарної пенсійної системи значні масштаби зовнішніх трудових мігрантів остаточно її розбалансують. З одного боку, відсутня можливість збільшувати пенсії нинішнім пенсіонерам. З іншого – зовнішні трудові мігранти фактично не заробляють собі пенсію, тому що за кордоном

переважно працюють нелегально. Вони не сплачують соціальних внесків, що позбавляє їх права на пенсію за кордоном, та зменшують розмір пенсії при оформленні її в Україні. Згідно із Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, при обчисленні пенсії враховуються тільки ті періоди, з яких сплачено пенсійні внески з офіційної зарплати, тобто, працюючи за кордоном, громадяни повинні робити відрахування на пенсійне забезпечення, які тільки тоді будуть зараховуватися до страхового стажу. Хоча чинним законодавством передбачено добровільну участь громадян у вітчизняній пенсійній системі, проте таким правом скористалися менше 1 % осіб із зовнішніх трудових мігрантів [7].

На державному рівні нелегальність трудових мігрантів з України пояснюється тим, що міжнародні угоди про взаємне працевлаштування громадян підписані Україною переважно з країнами, де перебуває незначна кількість “заробітчан”. Цілком погоджуємося з відомим українським дослідником з міграції О. Малиновською в тому, що навіть якщо міжнародних домовленостей досягнуто, їх реалізація пов’язана з численними перешкодами, а саме: бюрократичною тяганиною, дорожнечою необхідних процедур, а також небажанням роботодавців наймати українських робітників легально. Унаслідок цього практична користь для працівників-мігрантів для таких угод є мінімальною [6]. Враховуючи, що значна частина зовнішніх трудових мігрантів не планує повертатися в Україну, відсутність законодавства, яке регулює соціальний захист цих громадян, позбавляє їх матеріального забезпечення в старості.

Соціальна незахищеність зовнішніх трудових мігрантів призводить до значних фізичних і психічних навантажень, що позначається на погіршенні стану здоров’я та спричиняє високі ризики травматизму. Мігранти стають жертвами торгівлі людьми, сексуальної та трудової експлуатації, жебрацтва тощо. Вони підпадають під дію всіх законів і правил щодо нелегалів – затримання, депортація. Отже, зовнішні трудові мігранти зазнають соціальної, психологічної та професійної деформації.

Ще один негативний наслідок зовнішньої трудової міграції для системи соціального захисту населення полягає в тому, що багаторічна відсутність одного чи обох батьків призводить до практичного сирітства дітей, вимагаючи додаткових витрат від держави на вирішення проблем соціального сирітства. Майже 70 % трудових мігрантів мають дітей в Україні. Серед жінок, які покинули своїх дітей на родичів, майже половина не планує повертатися в Україну.

Тривала робота громадян за межами держави, невлаштованість і невизначеність життя трудових мігрантів негативно впливає на сімейно-шлюбні відносини, народжуваність та виховання дітей, відбувається руйнування сімейних цінностей та маргіналізація суспільства. Наслідком тривалого розриву сімейних зв’язків дуже часто стає асоціальна поведінка залишеного з дітьми когось з батьків, що веде до алкоголізму, розпусти, домашнього насильства, врешті-решт – до фактичного припинення існування родини.

Психологічні травми, яких зазнають діти за умов тривалої розлуки з батьками, а також спричиненого нею розриву родинних зв'язків, призводять до негативного сприйняття реалій і оточення, пошуку притулку в молодіжних кримінальних середовищах, дитячого алкоголізму, наркоманії та проституції. Діти, які понад п'ять років проживають без батьків, відчувають себе покинутими, і коли батьки повертаються, не знаходять з ними спільної мови. Таким чином ускладнюється первинна соціалізація особистості, яка відбувається саме в сім'ї. Зазвичай, діти зовнішніх трудових мігрантів не знають матеріальних нестатків, адже батьки пересилають гроші в Україну, а в емоційно-психологічному плані більшість дітей обділені. Утворюється своєрідна і доволі чисельна каста утриманців – молодих людей, які вважають за краще для себе жити за надіслані батьками кошти. Для своїх ровесників вони стають вагомим доказом того, що заробляти гроші можна виключно за кордоном. Такі емігрантські настанови формують наступне покоління зовнішніх трудових мігрантів. З іншого боку, дітям, які живуть з батьками в зарубіжжі, загрожує втрата національної ідентичності, а це проблема вже загальнодержавного масштабу.

Ураховуючи зазначене, зовнішня трудова міграція створила надто серйозні економічні, соціальні, демографічні та морально-психологічні проблеми для українського суспільства і негативно позначається на системі соціального захисту.

Еміграційний потенціал українського суспільства складається переважно як з висококваліфікованих спеціалістів, які не можуть належним чином реалізуватися в Україні, так і багаточисельного контингенту зовнішніх трудових мігрантів, які хочуть жити за стандартами рівня життя населення економічно розвинених країн. Втрата інтелектуального потенціалу, знань, досвіду значної частини осіб працездатного віку та втрата вагової частини трудових ресурсів у недалекому майбутньому суттєво позначиться на якості робочої сили, призведе до знецінення людського капіталу як загального (знань, навичок, розумових звичок, які люди отримують у системі формальної освіти), так і специфічного (знань і умінь, які працівники здобувають у процесі своєї виробничої діяльності безпосередньо на робочих місцях), до погіршення освітнього капіталу українського суспільства. Еміграція українців зменшує кількість працюючого населення, що в умовах депопуляції та в контексті системи соціального захисту посилює дисбаланс між працездатним та непрацездатним населенням, знижує рівень життя соціально вразливих категорій осіб.

У результаті наведеного вище аналізу та оцінок можна дійти таких висновків і пропозицій.

В умовах формування сучасної глобальної економічної системи, в яку неминуче втягується й Україна, посилюється взаємозалежність і взаємозв'язок між усіма країнами, тому Україна потребує нових напрямів і засобів реалізації державної політики, спрямованих на протидію факторам, які посилюють процеси глобальної міграції. Актуальним є захист національних інтересів в

умовах глобалізаційного розвитку, що потребує ефективної внутрішньої та зовнішньої політики держави. Лише динамічне врахування викликів і наслідків глобалізації для розвитку українського суспільства дозволить захистити національні інтереси держави.

Важливо поглиблювати співробітництво на міждержавному рівні між країнами походження і призначення мігрантів з метою розробки механізмів, які дозволяють мати взаємну вигоду з міграції трудових ресурсів. Зазначене обумовлює розробку і подальше підписання дво- і багатосторонніх угод з країнами-реципієнтами робочої сили та визначення доцільності застосування іноземної робочої сили на теренах України й формування адекватної нормативно-правової бази.

Необхідно звикати жити в поліетнічному суспільстві. Водночас, важливо захистити український ринок праці від нелегальних трудових мігрантів, фактично експансії іноземної некваліфікованої робочої сили. Актуальними для України залишаються питання протидії транзиту нелегальних мігрантів з держав, що розвиваються, та осіданню деякої частини нелегалів на території країни. Погоджуємося з вітчизняними науковцями, які вважають, що доцільніше залучати обмежені групи іммігрантів з певних країн, що дозволить забезпечити уповільнення темпів депопуляції, а також дозволить досягти більш-менш прийняттого співвідношення між платниками податків та особами, що перебувають на утриманні держави [4]. Комплекс дієвих заходів державної політики дозволить на певний час відтермінувати проблеми етнічного, релігійного, мовного та соціального характеру, які принесуть із собою некваліфіковані іммігранти з азійських і африканських країн.

Ураховуючи песимістичні демографічні тенденції – старіння населення, зменшення частки осіб працездатного і допрацездатного віку, високий рівень захворюваності тощо, поповнення людських ресурсів має стати основним змістом як міграційної політики, так і державної політики в сфері соціального захисту. Для компенсації природного зменшення населення країни необхідно розробити дієві заходи скорочення обсягів від'їзду населення, спричинених зовнішньою трудовою міграцією та еміграцією, та стимулювання повернення етнічних українців.

Державна політика має бути сформована та реалізована таким чином, щоб забезпечувала оптимальні умови для життєдіяльності громадян на території України. Необхідно розробити чітку політику подолання бідності, зростання вартості кваліфікованої робочої сили, зниження навантаження на фонд оплати праці, поглиблення пенсійної реформи, створення сучасних робочих місць, формування європейських стандартів вартості робочої сили. Важливо створити таку ситуацію в Україні, за якої громадяни не будуть змушені виїздити на заробітки за кордон, а ті, хто виїхав, зможуть повернутися на батьківщину. Тому актуальним вбачається забезпечення стабільного та динамічного розвитку економіки, покращення соціальних умов, пом'якшення соціально-економічних диспропорцій регіонів, не допускаючи можливості перетворення безробітних у потенційних мігрантів. Необхідним є реалізація демократичних засад держави

та гарантія безпеки людей, реалізація громадянських прав і свобод. Таким чином, основою ефективного соціального захисту населення в умовах глобалізації є необхідність утримання громадян на своїй території та підвищення рівня та якості життя.

Пріоритетами політики держави, на наш погляд, мають стати: організація робочих місць з пристойною заробітною платою та згідно потреб кожного регіону країни, стимулювання роботодавців до збереження кадрового потенціалу та працевлаштування випускників навчальних закладів, забезпечення доступу до якісної освіти, реальних кредитів на житло, впровадження ефективної системи охорони здоров'я та пенсійного забезпечення, надання можливостей у будь-якому населеному пункті задоволення культурних, духовних потреб людей, побудова відповідної інфраструктури тощо. Очевидно, що зазначені механізми всім загальновідомі, проте навіть прості заходи не здійснюються належним чином.

Протидією негативного впливу глобальної міграції на вітчизняну систему соціального захисту є запобігання зниженню рівня життя економічно активного населення. Пріоритетність державної політики має надаватися захисту соціально-економічних і трудових прав та інтересів працівників. Запровадження адекватної політики формування доходів сприятиме зростанню економічної та соціальної безпеки працездатних осіб на основі їхньої власної ініціативи та створення рівних можливостей в економічній сфері.

Нагальною є потреба забезпечення зростання реальної заробітної плати, як основного джерела грошових надходжень населення та важливого стимулу до трудової активності. Підвищення заробітної плати впливає на збільшення доходів місцевих бюджетів і відрахувань до Пенсійного фонду, на легалізацію заробітної плати, зменшення трудової міграції та заповнення вакансій безробітними, що веде до зростання ВВП, наближення рівня заробітної плати до реальної вартості робочої сили на ринку праці. Високооплачувана робоча сила забезпечить належну якість продукції і конкурентну продуктивність праці. Варто сформувати соціальну відповідальність роботодавців за використання робочої сили, посилити роль соціального партнерства у розв'язанні проблем зайнятості населення та поліпшення ситуації на національному ринку праці тощо.

Для зниження рівня зовнішньої трудової міграції необхідно усунути економічні і соціальні причини цього явища, а саме:

– створити належні умови для повернення заробітчан в Україну. Основоположна умова – сучасні робочі місця та гідна заробітна плата. Важливо гарантувати кваліфікованим працівникам право на досягнення високого соціального статусу в суспільстві. Легалізувати заробітки українських трудових мігрантів, забезпечити активну підтримку їхніх підприємницьких та соціальних дій;

– активізувати переговорний процес для прискорення підписання міждержавних угод щодо правового статусу трудових мігрантів з України, їх працевлаштування, трудових відносин та соціального захисту, страхового та

пенсійного забезпечення, визнання документів про освіту та українських посвідчень водія тощо. Правовий захист трудящих-мігрантів має включати процедуру добору працівників, укладення трудового договору, переїзду, дозволу на перебування, воз'єднання сім'ї, умови праці, переказ заощаджень, а також соціальне забезпечення, соціальну та медичну допомогу, закінчення трудових контрактів, порядок звільнення та повторного працевлаштування;

– у країнах, де працюють наші трудові мігранти, запровадити на законодавчому рівні солідарну відповідальність за пенсійне забезпечення цих громадян, тобто оцінювати сукупний страховий стаж як на території України, так і на території країн ЄС. При цьому за частину українського трудового стажу сплачуватиме Пенсійний фонд України, а за європейську частину, відповідно, пенсійний фонд країни перебування;

– надання населенню фірмами-ліцензіатами та правозахисними компаніями України достовірної інформації щодо працевлаштування та умов роботи за кордоном вбачається вагомим засобом зниження масштабів міграції та значно посилить соціальний захист трудових мігрантів у країні перебування.

Література:

1. *Біттнер О.* Гостинність все-таки має межу / О. Біттнер // Уряд. кур'єр. – 2010. – № 218. – С. 3. – 20 лист.

2. *Войтович Р. В.* Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : [монографія] / Р. В. Войтович / за заг. ред. д.філос.н., проф. В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – С. 333.

3. *Жулинський М.* Українська родина і вимушена міграція / М. Жулинський // Уряд. кур'єр. – 2010. – № 218. – С. 3. – 20 лист.

4. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / [Н. С. Власенко, Е. М. Лібанова, О. В. Макарова] ; Фонд народонаселення ООН ; Інститут демографії та соціальних досліджень ; Державний комітет статистики України ; Український центр соціальних реформ ; Е. М. Лібанова (ред.). – К., 2006. – С. 114.

5. *Кравченко І. С.* Формування робочої сили: мегаекономічний аспект / І. С. Кравченко // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1 (15). – С. 69–78.

6. *Малиновська О. А.* Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями : [монографія] / О. А. Малиновська. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – С. 191.

7. Соціальний захист населення України : [монографія] / авт. кол. : [І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін.]. ; за ред. В. М. Вакулєнка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 184 с.

8. Угода “Про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення” від 13 березня 1992 року. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_107